

ПОВСЯКДЕННО-ПОБУТОВА КУЛЬТУРА БУКОВИНЦІВ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ПРОФІЛЬ

Кульбабська О. В., Шатілова Н. О.

ВСТУП

В умовах активної міжетнічної комунікації та глобалізаційних викликів сьогодення спостерігаємо різючі зміни в розмовному і діалектному мовленні багатьох держав світу, зокрема й в Україні. Загроза занепаду, нівеляції чи модифікації специфічних особливостей живого розмовного мовлення як репрезентанта категоризації буття народу, вербального вияву його матеріальної та духовної культури на різних часових зрізах зумовлює нагальне опрацювання й ретельне вивчення цього феномена у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці, що, повсякчас розширюючи потенції свого наукового пошуку, активно взаємодіє із суміжними галузями гуманітарних знань – культурологією, етнографією, краєзнавством, міфологією, релігієзнавством, антропологією, соціологією, психологією, когнітивістикою тощо.

Базові параметри усної форми літературної мови з позицій комунікативної прагматики, лінгвокультурології, етнолінгвістики та функційної стилістики – одна з актуальних проблем сучасного антропологічного мовознавства (Ш. Баллі, Ф. Бацевич, С. Бибик, К. Бюлер, Е. Бенвеніст, А. Вежбицька, С. Воркачов, Г. Гійом, П. Гриценко, В. Гумбольдт, С. Єрмоленко, В. Карасик, В. Кононенко, О. Кубрякова, В. Маслова, Е. Сепір, Б. Уорф та ін.). Утім роль усної мови в житті соціуму та окремих етнічних спільнот, в історії становлення й розвитку літературної мови зі спіранням на загальнонаціональні й локальні особливості ще остаточно не визначена і потребує поглиблених наукових досліджень.

Для лінгвістичного осмислення науково цінними є передусім компоненти, які омовлюють ті структури людської свідомості, що репрезентують ціннісні константи окремої етноспільноти, її національно-культурні доміанти, увиразнюючи систему подій і чинників виформування мовної картини світу. У цьому контексті особливої актуальності набуває вивчення сучасного українського розмовного та діалектного дискурсу з огляду на його регіональну специфіку на Буковині – історичному регіоні України, розташованому на українсько-румунському етнографічному пограниччі. На часі –

виявлення, опрацювання, систематизація, лексикографічний опис вербалізаторів повсякденно-побутової буковинської культури, відображеної в усному діалектному мовленні й у мові художніх текстів письменників регіону, що репрезентують етномовний континуум буковинців як невіддільної частини українського етносу.

1. Повсякденна культура буковинців в об'єктиві лінгвістичних студій

Антропологічні виміри сучасного наукового дискурсу на тлі тенденцій до гуманізації та глобалізації як базових характеристик актуальної доби зумовлюють дослідження міждисциплінарного характеру, актуалізуючи звернення до народних витоків, пізнання мовної свідомості й національної своєрідності окремої етноспільноти.

Актуальність означуваної проблеми є очевидною, оскільки «без урахування впливу того чи іншого етносу на мову, без опрацювання національно-культурного мовного компонента неможливо створити ефективну модель розвитку національної мови, тим паче української, в становленні якої народно-культурологічний чинник відіграв провідну роль»¹.

Позиціонуючи мову як спосіб відображення ментальності, як носій етнокультурної інформації, українські мовознавці активно досліджують властиві певному етносу слова-концепти (Н. Бардіна, С. Єрмоленко, О. Потєбня та ін.), лексико-семантичні або тематичні групи слів (Г. Аркушин, Л. Артюх, Й. Дзензелівський, К. Глуховцева, П. Гриценко, Л. Лисиченко, І. Сабадош та ін.), сталі вирази (Н. Бабич, В. Калашник, О. Селіванова, В. Ужченко та ін.), етнографізми (К. Герман, В. Ірещук, І. Матвіяс, Н. Шатілова та ін.), специфічне синтаксування фрази (С. Бєвзенко, П. Дудик, Н. Гуйванюк, А. Поповський та ін.); у науковому пріоритеті – увага до народознавчого колориту тексту й національно-культурного компонента в тексті (В. Жайворонок, Т. Радзівєвська, Н. Руснак та ін.), мовних засобів вираження національно-мовної та регіональної картин світу (В. Заїць, Т. Сукаленко, М. Скаб та ін.).

Отже, культурно-антропологічний підхід у вивченні мовних фактів увиразнює поняття *повсякденності* – виразника суб'єктивної ціннісної ієрархії у виявах світу життєвих реалій, зокрема *повсякденного мовлення* як вербального репрезентанта культури (Л. Баткін, М. Бахтін, С. Бибик, С. Єрмоленко, О. Лосєв, Ю. Лотман та ін.) і *розмовно-побутового стилю* як складника комунікації у сфері *повсякденно-*

¹ Кононенко В.І. Мова і народна культура. *Мовознавство*. 2001. С. 62.

побутової культури, тобто «щоденної побутової діяльності представників соціуму, пов'язаної з реалізацією повсякденно-практичного мовомислення»².

Зіставляючи поняття *повсякдення* та *культура*, Ю. Лотман констатує, що «повсякдення – це не лише життя речей, це і звичаї, увесь ритуал щоденної поведінки, той лад життя, який визначає розпорядок дня, час різних занять, характер праці та дозвілля, форми відпочинку, гри, любовний ритуал і ритуал похорону»³. З огляду на це *повсякденна культура* постає як «спосіб життя і мислення людей певної соціальної й історичної епохи й складається зі звичаїв, вірувань, стереотипів поведінки, засобів світосприймання і картини світу загалом, що стали колективним надбанням тієї або тієї соціальної групи, соціально-етнічної спільності на певному етапі їхнього історичного розвитку»⁴. Отже, повсякденна свідомість, спосіб життя, побутові реалії, матеріально-предметний світ людини в цьому векторі є специфічною культурною цінністю, що виформовує своєрідний мовний портрет суспільства, зокрема конкретної етноспільноти.

Культура повсякдення як особливий мовно-естетичний феномен, за нашими спостереженнями, актуальна й для сучасних мовознавчих студій, сконцентрованих на національно-культурному й ареальному аспекті дослідження мовних фактів, вивченні народно-розмовних джерел, зокрема територіальних різновидів національної мови (П. Гриценко, Ф. Жилко, Я. Закревська, Б. Кобилянський, Н. Хобзей та ін.), позаяк жива народна мова з її регіональними говірковими особливостями відображає ментальний простір українського народу, його історичний поступ, побут, трудове життя, господарську діяльність, світогляд, звичаї, обряди, вірування тощо. На цьому постулаті ґрунтується ідея укладання *«Лінгвопоняттєвого словника повсякденно-побутової культури буковинців»*, мета якого – здійснити концептуалізацію дійсності крізь призму культурно-національних особливостей, зокрема вияскравлення місцевої повсякденно-побутової культури, що на контрасті із загальнонародною вирізняється специфікою буття мешканців Буковини як особливої за ментальністю і за способом життя групи українського народу.

² Бибик С. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення : монографія. Ніжин : Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. 599 с.

³ Лотман Ю.М. Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века). Санкт-Петербург, 1994. С. 12.

⁴ Веліулаєва Е.І. Сучасний підхід до співвідношення понять «повсякденність» і «повсякденна культура» в культурології. *Культура народів Причорномор'я*. 2008. № 144. С. 68.

Прикметно, що сутність концепції зазначеної вище лексикографічної праці употужнюють фундаментальні теоретичні напрацювання у вивченні як буковинських говірок, яке розпочалося з кінця XIX ст. із досліджень Г. Онишкевича, О. Калужняцького, С. Смаль-Стоцького, так і лінгвостилістичної *категорії розмовності* (Н. Гуйванюк, О. Кульбаська, М. Цуркан та ін.).

Наприкінці 50-х рр. Чернівецький університет став одним із центрів діалектної лексикографії. Під орудою проф. Івана Чередниченка тут сформовано наукову школу для цілеспрямованого комплексного дослідження говірок Північної Буковини, що своєю архаїкою зацікавили не лише фахівців з України, але й науковців поза її межами⁵, та укладання обласного словника народних говорів на основі впорядкованої програми-питальника⁶ (підготовку й друк шести випусків «Матеріалів до словника буковинських говірок»⁷ ініційовано в 70-х рр. XX ст.).

Вплив «Матеріалів...» на розвиток славістичних студій унаочнює їх уведення до списків обов'язкових джерел «Етимологічного словника української мови» (1982–2012), «Этимологического словаря славянских языков» (з 1974 р. і до тепер) та інших фундаментальних досліджень з україністики та славістики. Наслідком п'ятдесятирічної праці чернівецьких діалектологів став довгоочікуваний доповнений та підготовлений за загальною редакцією Н. Гуйванюк «Словник буковинських говірок» (2005 р.)⁸, який, за оцінкою П. Гриценка, є «найповнішим джерелом знань про лексику і семантику цих говірок, водночас – і про специфічну локальну культуру буковинців. Це якісно нова спроба репрезентації великого за обсягом цінного мовного та етнокультурного матеріалу»⁹. Реєстрова частина словника (укладачі: Н. Бабич, В. Бузинська, К. Герман, Н. Гуйванюк, І. Зінченко, Ю. Карпенко, К. Лук'янюк, С. Перепелиця, В. Прокопенко, Л. Рабанюк, Н. Руснак, М. С. Скаб, М. Скаб, В. Яківчик) охоплює не лише записи діалектного матеріалу, зроблені в 1957–1970 рр., а й ті, що їх здійснили

⁵ Gutschmidt K. Rez. : «Матеріали до словника буковинських говірок» (Чернівці, 1971. Вип. 1. 97 с.; Вип. 2. 59 с. *Zeitschrift fur Slawistik*. Band XVIII. Berlin, 1973. Heft 2. S. 295–297.

⁶ Програма-питальник для збирання матеріалів до обласного словника буковинських говорів / ред. І.Г. Чередниченко. Чернівці. 1957. 32 с.

⁷ Матеріали до словника буковинських говірок. Вип. I–VI. Літери А–К. Чернівці. 1971–1979.

⁸ Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.

⁹ Гриченко П. Відкриваючи словник... (Передмова). *Словник буковинських говірок* / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. С. 3–4.

науковці і студенти в 1989–2003 рр. На сучасному етапі цей словник – найповніша й найгрунтовніша опублікована пам'ятка буковинських говірок, що слугує надійним джерелом для наукових студій не лише філологів, а й істориків, етнографів, краєзнавців тощо.

Вагомі результати діалектологічних досліджень мовознавців Чернівецького університету демонструють наукові праці К. Германа, зокрема монографія *«Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті»* (1995)¹⁰, що розкриває питання диференціації буковинських говірок Північної Буковини, двотомний *«Атлас українських говірок Північної Буковини»* (1998)¹¹, а також монографія Н. Руснак *«Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок»* (2009 р.)¹², в якій до аналізу залучено діалектні тексти носіїв буковинських говірок про господарювання, про релігійні обряди та про своє життя, та опублікована у співавторстві з В. Бузинською та Н. Гуїванюк праця *«Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів»* (2006 р.)¹³.

Дослідницьке поле лінгвістичних студій представників чернівецької наукової школи декларує детальне вивчення буковинських говірок за мовними рівнями. У центрі діалектологічних студій науковців лексична система цього ареалу, семантика й етимологія діалектного слова, зв'язки з іншими мовами, відношення до інших говорів української мови тощо¹⁴. Зокрема, детально опрацьовані:

1) лексико-семантичні групи іменників: а) назви культурних рослин (Ю. Карпенко); б) назви спорідненості та свояцтва (В. Прокопенко); в) назви одягу, взуття та головних уборів (Н. Гуїванюк, В. Прокопенко, Н. Шатілова); г) обрядова лексика (Н. Гуїванюк, Н. Руснак, Ю. Руснак); ґ) хліборобська лексика (І. Колісник); д) назви страв і напоїв (Л. Борис, Н. Руснак); е) назви вишивальних технік (І. Зінченко); є) лексика огородництва (Ю. Карпенко);

2) дієслівна лексика (В. Прокопенко);

¹⁰ Герман К.Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: Фонетика, фонологія : монографія. Чернівці : Рута, 1995. 392 с.

¹¹ Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: у 2-х т. Т. 1 : Фонетика. Фонологія. Чернівці, 1995. 414 с.; Т. 2: Словозміна. Службові слова. Чернівці, 1998. 215 с.

¹² Руснак Н.О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 448 с.

¹³ Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів / уклад.: Н. Руснак, Н. Гуїванюк, В. Бузинська. Чернівці: Рута, 2006. 383 с.

¹⁴ Гуїванюк Н.В., Руснак Н.О. Буковинські говірки: бібліографічний покажчик. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. 139 с.

3) онімія, що охоплює: а) топонімічну лексику (Н. Бицко, Д. Бучко, Ю. Карпенко, Я. Редьква); б) гідроніми (Л. Костик); в) антропоніми (К. Лук'янюк, Н. Рувьова, Л. Ткач, Л. Чувашова); г) фольклорні оніми (Н. Колесник);

4) семантичні діалектизми й архаїзми у складі лексики буковинських говірок (К. Герман, В. Прокопенко, Л. Ткач);

5) іншомовні запозичення в системі говірок (К. Герман, Н. Головач, О. Калужняцький, Є. Павлюк, В. Прокопенко, І. Робчук, М. Станівський, В. Столбунова, Л. Ткач, Д. Шелудько);

6) інтерферентні явища російських «острівних» говірок на території Північної Буковини, які впродовж тривалого часу перебували в оточенні української мови (О. Біла, Н. Нікітенко, Є. Павлюк, Н. Руснак, В. Столбунова).

Буковинську фразеологію як вияв ментальності українців досліджували Н. Бабич, А. Ковтун, Г. Кузь, Т. Свердан. Специфіка буковинських говірок на інших мовних рівнях також привертала увагу дослідників, зокрема в об'єктиві наукового опису: фонетика та інтонація буковинського мовлення (К. Герман, В. Бузинська, М. Леонова), словотворчі студії над матеріалами буковинських говірок (К. Лук'янюк), словозміна та синтаксис буковинської фрази (Л. Гажук-Котик, К. Герман, В. Лимаренко, П. Недільський, С. Мойсюк, Н. Попович, В. Юрценюк).

Враховуючи, що невід'ємним складником повсякденно-побутової культури є не лише усно-розмовна нелітературна та літературна мова, а й її фіксації в різностильових текстах, дослідження повсякденної культури буковинців уможливує й аналіз художніх текстів видатних українських письменників Буковини (Ю. Федьковича, О. Кобилянської, С. Воробкевича, Є. Ярошинської, М. Матіос, М. Ткача, В. Михайловського, В. Китайгородської та ін.). Носії буковинського ментального коду, митці слова у своїх художніх текстах як елементах культури народу зобразили реалії, образи, стереотипи мовної поведінки буковинців, прагнучи зберегти національні та етнічні особливості усного повсякденного спілкування через мовлення персонажів, прототипами яких стали носії буковинських говірок. Художні тексти сучасних письменників – вихідців із Буковини є особливо цінними в дослідженні регіональних елементів, адже цілеспрямовано увиразнюють етнокультурні компоненти мови на тлі процесів глобалізації, відтворюючи мовну самобутність Буковини, в якій поєдналися зразки досконалої літературної мови із зануренням у діалектну стихію, розмовний синтаксис тощо.

Живе буковинське мовлення як виразник мовної свідомості буковинців – скарбниця всіх їхніх духовних, культурних надбань, які

передають із покоління в покоління. Саме тому детальне вивчення мовного континууму буковинських говірок, що належать до старожитніх і зберігають чимало реліктових явищ, є одним із актуальних завдань української лінгвістики й нині. Вважаємо, що зібраний і опрацьований науковцями значний за обсягом мовний та етнокультурний матеріал, що репрезентує специфічну локальну культуру буковинців, а також зацікавлення національної спільноти культурно-історичними явищами в сучасній історії Західної України актуалізує параметризацію повсякденно-побутової культури буковинців як унікального мовно-естетичного феномена, репрезентанта регіональної мовної картини світу, зокрема в «Лінгвопоняттєвому словнику повсякденно-побутової культури буковинців».

2. Світ повсякденної культури буковинців як ментальний феномен: різнорівневі засоби експлікації та лексикографічний опис

На культурологічному рівні мову як «духовний адекват світу»¹⁵ репрезентують *культурні концепти* – колективні змістові ментальні утворення, що фіксують своєрідність відповідної культури¹⁶, *мовна картина світу* – спосіб відображення реальності крізь призму мовних і культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами¹⁷, *культурний код* – спосіб пізнання світу, що охоплює інформацію про те, як знання передавали з покоління в покоління¹⁸, *лінгвокультурний типаж* – узагальнене уявлення про людину на основі відповідних об'єктивних соціально значущих етно– і соціоспецифічних характеристик її поведінки¹⁹, *лінгвокультурні цінності* – домінанти поведінки, притаманні представникам того чи того соціуму, та *лінгвокультурні скрипти* (сценарії) – ціннісно марковані та етнокультурно зумовлені алгоритми комунікативної поведінки²⁰.

¹⁵ Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) : монографія. Львів : Місіонер, 2000. 300 с.

¹⁶ Карасик В.И. Языковое проявление личности : монография. Москва : Гнозис, 2015. С. 6.

¹⁷ Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. Київ : Академія, 2006. С. 430.

¹⁸ Маслова В. Лінгвокультурний код как способ познания мира и языка. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня „Рута”», 2015. С. 22.

¹⁹ Сукаленко Т.М. Лінгвокультурні типажі в українській художній літературі XIX ст. : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. С. 19.

²⁰ Карасик В.И. Языковое проявление личности : монография. Москва : Гнозис, 2015. С. 6.

До того ж саме мова поєднує людину з довкіллям, із ментальністю суспільства й нації, що дає дослідникам підстави констатувати наявність «ментального лексикону мови»²¹, який характеризує не свідомість окремого мовця, а подає інтерпретацію реального світу свідомістю цілого народу – носія тієї чи тієї мови.

Утім реалії індустріального суспільства й урбанізації останнім часом нівелюють традиційні національні та регіональні особливості культури. Тому з огляду на те, що «словник був і залишається не лише вмістищем різнопланової інформації, а й імпульсом формулювання нових проблем, стимулом для наступних наукових пошуків»²², постає нагальна потреба лексикографічної репрезентації мовної картини світу буковинців як фрагмента загальноукраїнської, без знання якого неможлива цілісна характеристика останньої ані в діахронії, ані в синхронії.

Світ повсякденної культури жителів Буковини постає як унікальний культурно-етнографічний феномен, що репрезентує як зовнішній (предметно-матеріальний світ), так і внутрішній (духовно-психічний світ) вияви, закарбовані засобами мови. Його лінгвістичне вивчення пов'язане насамперед із багаторівневим описом мовних одиниць, закріплених за щоденною розмовно-побутовою практикою буковинців, які об'єктивують ментально марковані мовні факти, передусім специфічні розмовні й діалектні одиниці – етнолексеми, паремійний фонд, граматичні словоформи та комунікативні одиниці. Такі структури є своєрідними етнокультуремами, що співвідносяться за семантикою із стереотипами сприйняття і відображають специфічне, властиве лише для буковинців мовомислення і світобачення.

«Лінгвопоняттєвий словник повсякденно-побутової культури буковинців» покликаний унаочнити виражені в мові світоглядні знання про реальну дійсність, історично сформовані та засвоєні в процесі повсякденного пізнання у свідомості буковинців як носів певної мови, культури й менталітету.

Поняття *побуту* нерозривно пов'язане із *повсякденністю*, що засвідчують словникові дефініції, як-от: 'побут' – «загальний уклад життя; сукупність звичаїв, властивих якому-небудь народові, певній соціальній групі і т. ін.; повсякденне життя»²³; він охоплює «як

²¹ Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ : Фітосоціоцентр, 1999. С. 84.

²² Гриценко П.Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії. *Українська лексикографія в загально-слов'янському контексті: Теорія, практика, типологія*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 238–249.

²³ Словник української мови : в 11 томах. Том VI. Київ : Наук. думка, 1975. С. 630.

задоволення матеріальних потреб людей в їжі, одязі, житлі, лікуванні та підтриманні здоров'я, так і засвоєння людиною духовних благ, культури, спілкування, відпочинок, розваги»²⁴. З огляду на визначення вважаємо за потрібне ввести до реєстрової частини словника мовні одиниці різних частин мови, передусім іменникові, що означають предметно-матеріальний світ буковинців, зокрема:

1) побутові реалії – назви житла, меблів, посуду, хатнього й кухонного начиння, господарських об'єктів, знарядь і предметів праці, видів занять, транспорту тощо, як-от: *бербениця, барівка, збан, раква, коновка, пугар, фарфурка, коверець, скорц, куфер, барда, клевец, курмей, рискаль, гамбарь, кліть, колешня, кошара, спіжарня, пивниця, фіра* тощо;

2) етнографічні реалії – назви одягу, головних уборів, взуття, прикрас, їжі, напоїв, музичних інструментів, танців, напр.: *гачі, горботка, кіптар, сардак, сподні, чемера, кресаня, фес, опинки, постולי, сап'янци, гердан, коралі, тасема, пацьорки, салда, варениця, вурда, гусянка, завиваник, книш, кулеша, гербата, трембіта, теленка, фрояра, гуцулка, коломийка* тощо;

3) обрядові і міфологічні реалії – назви народних свят, обрядодій, культових предметів, обрядових дійових осіб, міфічних персонажів, на зразок: *весіле, обзорини, могорич, віно, дружба, дружка, князь, арідник, мольфар, щезник, літавиця* тощо;

4) реалії флори та фауни – назви тварин, рослин, птахів, комах, напр.: *безрога, маржсина, биндяк, гашка, чвірінок, крук, лелик, коловатниця, бриндуша, павутичка, бузьок, орябка, пструг, головатиця* тощо;

5) просторові реалії – назви типових географічних об'єктів, особливостей ландшафту, як-от: *полонина, плай, верховина, грунь, звір, кітлина, кичера, зарінок, стич, млака, рипа, багна, дєбра* тощо;

6) історичні та суспільно-політичні реалії – назви адміністративно-територіальних одиниць, титулів і звань, зброї, мір і грошових одиниць, як-от: *брич, тєвр, кріс, стрільба, чепілик, латєр, сяжень, цаль, крейцар, сороківєць, цєкин* тощо;

7) ономастичні реалії (етноніми, антропоніми, топоніми, гідроніми);

8) асоціативні реалії (символи як знаки етнокультури) та інші.

До того ж широке залучення до словникових статей діалектних контекстів, а не традиційне для лексикографічних праць використання коротких ілюстративних цитат, увиразнює синтагматику слів, забезпечують ґрунт для парадигматизації вербальних компонентів,

²⁴ Философский энциклопедический словарь / редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-оглы, Л.Ф. Ильичев и др. 2-изд. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. С. 75.

вивчення способів конструювання висловлень та стилістичну нюансорику народної фрази.

Унікальне сприйняття навколишньої дійсності увиразнить у словнику система національно-специфічних компонентів буковинської енокультури – усталених зворотів і висловів як репрезентантів самобутності мовомислення, зокрема в художньому мовленні Сидора Воробкевича²⁵: 1) сталі ідіоми (*потрясти мошонкою, тручати свій талант, до гробної дошки, волос горі став, нап'ятнити литку*); 2) стійкі народні порівняння (*дівчина, що в лузі калина; хороша, як зірка на заранню; гарна, як майова цвіточка; високий, як смеріч; рум'яне, мов небо до схід сонця*); 3) вигуківі примовляння (*Бідко-ж моя солоня! Ох, ти мій милий світе! Смутку мій гіркий! Ох, лишенько моє гірке і невиносиме!*); 4) прислів'я і приказки (напр.: *Дівчина неповита дуже гордовита, а як молодиця, липне і до Гриця; Що сурдут, то не сердак; Слуга слугою, тазда таздою; Треба прясти, аби руб'єм не трясти*); 5) формули прокльонів (*Нехай вас чортова мати возьме! Щоб тобі безрога теля вродила! Щоб тобі нужда на потилицю! Щоб его тангриня їла, щоб его люди як чуму обминали, щоб его діти ще у матерній утробі камінєм поставали*); 6) каламбури (*Найду вам і гарну сваху, не жабисько-черепаху – кумку-любку Ірину, 60-літню дівчину!*); 7) конструкції мовленнєвого етикету: привітання (*Здорові були, через долинку та в гостинку!*), прощання (*По сій мові бувайте здорові! Нехай Господь вас провадить!*), побажання (*Щоби ти здоров був і лиха не знав! Най Милостивий від такого кожного боронить і заступить!*), гостинності (*Не дурно сорока скреготала, она нам гостей казала... Просимо сідати, щоб рої сідали!*), незурочення (*Говори здоров!*) тощо.

За нашою концепцією, у Словнику панорамно, в широкому культурологічному контексті, з лексико-граматичними і прагматичними маркерами, з опертям на особливості наголошування, мають бути представлені всі три типи одиниць – лексеми, фраземи та різні за обсягом наративи, що дасть змогу не тільки увиразнювати важливі структурні риси говірки, супроводжувати їх необхідними ремарками-коментарями, а й передавати «поліфонію, лад і дух народного мовомислення, відтак – закарбовані в щоденному й звичному мовленні широкі світи поза людиною і людиною як центр світобудови»²⁶.

²⁵ Кульбабська О.В., Шатілова Н.О. «Пишу, як серце диктує...»: Ідіостиль Сидора Воробкевича : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. 456 с.

²⁶ Гриценко П. Просторінь народного слова Гуцульщини. *Голянич М.І. Мовний портрет села Тюдів. Словник: у 2-х т. Том 1 А–М.* Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2018. С. 7.

Реалізація авторського задуму передбачає різновекторну наукову діяльність, зокрема: 1) схарактеризувати етнотип та психотип буковинця за мовною картиною світу, репрезентованою в діалектному й розмовному мовленні; 2) виявити та покласифікувати за лексико-семантичними групами назви предметів та явищ реальної дійсності як змістових та емоційних компонентів діалектних текстів; 3) з'ясувати репертуар і стилістичні функції назв предметного побутового світу буковинців у художній мові видатних українських письменників Буковини – Юрія Федьковича, Сидора Воробкевича, Ольги Кобилянської, Євгенії Ярошинської, Осипа Маковея, Івана Синюка, Сільвестра Яричевського, Михайла Івасюка, Володимира Михайловського, Марії Матіос, Василя Кожелянка, Галини Тарасюк та ін.; 4) типологізувати лексеми та фраземи, що репрезентують морально-етичний аспект картини світу буковинців, проаналізувати їхню семантику та стилістичні функції; 5) уточнити систему опису фольклорних онімів як структуризованого простору; 6) систематизувати засоби граматичних реалізацій комунікативно-модальних і суб'єктивно-модальних інтенцій мовців у стереотипізованих ситуаціях життєдіяльності буковинців.

У Словнику будуть представлені ключові лексеми-поняття, народнопоетичні епітети, порівняння, прислів'я, приказки тощо, частково зареєстровані в лексикографічних працях «Україна в словах»²⁷, «Знаки української етнокультури»²⁸, «Словник буковинських говірок»²⁹, «Словник фразеологізмів та паремійних виразів Чернівеччини»³⁰, «Лексика родинних обрядів у буковинських говірках»³¹, «Динаміка назв страв та напоїв у буковинських говірках»³² тощо.

Отже, предметом лексикографічного опису стануть засоби творення мовної картини світу буковинських українців другої половини ХІХ – ХХІ ст., зокрема лексеми, фраземи, речення та дискурсивні висловлення на позначення їхнього предметного, емоційного,

²⁷ Україна в словах : мовкраїнознавчий словник-довідник : навч. посібн. / упоряд. і керізн. авт. кол. Ніна Данилюк. Київ : ВЦ «Просвіта», 2004. 704 с.

²⁸ Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

²⁹ Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.

³⁰ Словник фразеологізмів та паремійних виразів Чернівеччини / уклад. Н.О. Руснак, М.В. Скаб, Г.Т. Кузь, Л.М. Томусяк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2017. 352 с.

³¹ Гуйванюк Н., Руснак Н., Руснак Ю. Лексика родинних обрядів у буковинських говірках : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 312 с.

³² Руснак Н., Борис Л. Динаміка назв страв та напоїв у буковинських говірках : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. 320 с.

морально-етичного та інтелектуального світу в контексті загальноукраїнської мовної картини світу.

Як засадничі для укладання «Лінгвопоняттєвого словника повсякденно-побутової культури буковинців» виокремимо такі принципи: 1) одиниці опису – різнорівневі й охоплюють слово, фразу, речення та дискурсивне висловлення, семантику і функції яких увиразнює текст; 2) до аналізу потрібно залучити як усне буковинське мовлення, задеклароване в лексикографічних працях та хрестоматіях діалектних текстів, так і художні тексти буковинських письменників як елементи культури народу, а також застосувати сучасні програми автоматизованого опрацювання текстів, напр., ГРАК (Генеральний регіонально анотований корпус української мови); 3) словникова стаття має репрезентувати денотативні й конотативні значення етнолексем; 4) треба подати типові парадигматичні й синтагматичні зв'язки слова; 5) варто відобразити стилістичне забарвлення та функційний потенціал лексем і фразем; 6) необхідно враховувати основні стереотипізовані ситуації життєдіяльності буковинців, в яких найяскравіше оприявлено лінгвокреативні особливості цієї етнографічної групи українського народу.

Принципово важливими є як макроструктура (словниковий реєстр), так і вирацювання ефективної мікроструктури словника, що декларуватиме всю релевантну інформацію не лише про семантику мовної одиниці, але й параметри її функціонування. Відповідно до засадничих принципів укладання лексикографічної праці, передбачено такі параметри внутрішньої будови словникової статті як основної структурної одиниці словника: 1) *ідентифікувальний* (заголовне слово; презентація заголовного слова у словнику відображає його традиційне загальноприйняте написання й наголошування, може супроводжуватися також правописними варіантами); 2) *парадигматично-синтагматичний* (оприявляє системні відношення між мовними одиницями та відображає їхні сполучувальні властивості в мовленні, тексті); 3) *граматичний* (граматична інформація до слова, вказівка на частиномовну належність, особливості словозміни); 4) *словотвірний* (фіксує дотичні до заголовного слова лексеми, ідіоми, а також похідні слова-деривати); 5) *функційний* (лексикографічні ремарки, що фіксують обмежене вживання слова або одного з його значень у певних контекстах – *розм., діал., заст., арх., лайл., вульг.* тощо); 6) *етимологічний* (за можливості ідентифікація походження слова); 7) *ілюстративний* (унаочнення дефініції за допомогою достатньої кількості влучних та зрозумілих прикладів слововживання); 8) *довідково-інформаційний* (лінгвістичну інформацію доповнює енциклопедичний опис, що надає детальне уявлення про відповідну

одиницю з можливим інфомедійним компонентом – зображення, інтернет-покликання на медіаресурси тощо).

Структура словникової статті може бути побудована в такий спосіб: 1) заголовне слово, 2) тлумачення, 3) ілюстрація з діалектного або художнього мовлення, 4) варіанти (акцентні, морфемні тощо), 5) синтагматичні зв'язки з іншими компонентами: S – іменником, A – прикметником, V – дієсловом, Num – числівником, Adv – прислівником, Vs – із суб'єктом, Vo – об'єктом; 6) додаткова інформація культурологічного характеру; 7) коментарі з енциклопедичних, історико-етнографічних або довідкових джерел.

Лексикографічний матеріал увиразнить систему усталених або специфічних синтагматичних і парадигматичних зв'язків у певній сукупності текстів.

ВИСНОВКИ

Здобутки лінгвістики у вимірах народно-розмовного та діалектного дискурсу в контамінації з глобалізаційними викликами сьогодення декларують невідкладність вивчення живого народного, у т. ч. й говіркового, мовлення в усьому його розмаїтті як виразника історичного поступу етносу, його матеріальної та духовної культури.

Актуальний зріз сучасних мовознавчих досліджень увиразнює науковий опис мовної картини світу як комплексу мовних одиниць та засобів, що в них відображені особливості етнічного сприйняття світу, а також актуалізує системне вивчення й випрацювання концепції лексикографічної репрезентації фрагментів національно-мовної картини світу, представлених у повсякденно-побутовій культурі окремої етноспільноти.

Концепція «Лінгвопоняттєвого словника повсякденно-побутової культури буковинців», що ґрунтується на потужній емпірико-фактологічній базі узагальнення досвіду проведення наукових досліджень науковцями Чернівецького університету, має на меті репрезентувати предметний світ жителів регіону (починаючи з другої половини XIX століття і донині), увиразнити емоційний світ буковинця-гуцула, морально-етичний аспект його картини світу, встановити репертуар мовних засобів інтелектуальної самореалізації особистості.

Різноманітні мовні одиниці – лексеми, фраземи, речення, дискурсивні висловлення і тексти, дібрані з живого мовлення діалектоносіїв та художніх текстів письменників Буковини, демонструватимуть основні стереотипізовані ситуації життєдіяльності буковинців, в яких найяскравіше оприявлено лінгвокреативні особливості цієї етнографічної групи українського народу. Словник –

це не схема сприйняття дійсності певного часового відтинку сучасниками, а вказівник для пошуку в цій дійсності того фрагмента, який був для буковинців-гуцулів життєво важливим і в якому вони могли себе найповніше реалізувати, виявити свій національний спосіб бачення світу, що формував та детермінував їхній національний характер.

АНОТАЦІЯ

«Лінгвопоняттєвий словник повсякденно-побутової культури буковинців» задумано як антропозорієнтовану лексикографічну працю, в якій буде зібрано й опрацьовано широкий емпіричний матеріал міждисциплінарного характеру для встановлення національномовної та культурної ідентичності цієї етнографічної групи українського народу. Необхідність і важливість такого словника зумовлена низкою чинників. Оскільки буковинський діалект має давню традицію використання в художній літературі, отже, є потреба в спеціальній праці, яка б допомогла сучасним читачам із різних куточків України з'ясувати семантику діалектних слів та фразем з опертям на стереотипізовані ситуації життєдіяльності буковинців, одержати широку етнографічну інформацію про предметний світ жителів регіону, увиразнити емоційний світ буковинця-гуцула, морально-етичний аспект його картини світу, установити репертуар мовних засобів інтелектуальної самореалізації особистості. Встановлено, що в словнику панорамно, в широкому культурологічному контексті, з лексико-граматичними і прагматичними маркерами, з опертям на особливості наголошування будуть представлені всі три типи одиниць – лексеми, фраземи та різні за обсягом наративи, що дасть змогу не тільки увиразнювати важливі структурні риси буковинської говірки, супроводжувати їх необхідними ремарками-коментарями, а й передавати лад народного мовомислення, особливості мовної картини світу буковинців-гуцулів. Відповідно до засадничих принципів укладання лексикографічної праці нового типу, обґрунтовано такі параметри внутрішньої будови словникової статті як основної структурної одиниці словника: ідентифікувальний, парадигматично-синтагматичний, граматичний, словотвірний, функційний, етимологічний, ілюстративний, довідково-інформаційний. Показано можливу структуру словникової статті, що охоплюватиме: 1) заголовне слово, 2) тлумачення, 3) ілюстрацію з діалектного або художнього мовлення (починаючи з другої половини XIX століття і донині), 4) варіанти (акцентні, морфемні тощо), 5) синтагматичні зв'язки з іншими компонентами; 6) додаткову інформацію культурологічного характеру;

7) коментарі з енциклопедичних, історико-етнографічних або довідкових джерел.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик С. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення : монографія. Ніжин : Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. 599 с.

2. Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів / уклад.: Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська. Чернівці : Рута, 2006. 383 с.

3. Веліулаєва Е.І. Сучасний підхід до співвідношення понять «повсякденність» і «повсякденна культура» в культурології. *Культура народів Причорномор'я*. 2008. № 144. С. 66–69.

4. Герман К.Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: Фонетика, фонологія : монографія. Чернівці : Рута, 1995. 392 с.

5. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини : у 2-х т. Т. 1: Фонетика. Фонологія. Чернівці, 1995. 414 с.; Т. 2: Словозміна. Службові слова. Чернівці, 1998. 215 с.

6. Голубовська О.І. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ : Логос, 2004. 282 с.

7. Гриценко П. Відкриваючи словник... (Передмова). *Словник буковинських говірок* / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. С. 3–4.

8. Гриценко П. Просторинь народного слова Гуцульщини. *Голянич М. І. Мовний портрет села Тюдів. Словник: у 2-х т. Том 1 А–М*. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2018. С. 4–10.

9. Гриценко П.Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: Теорія, практика, типологія*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 238–249.

10. Гуйванюк Н. В., Руснак Н.О. Буковинські говірки : бібліографічний покажчик. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. 139 с.

11. Гуйванюк Н., Руснак Н., Руснак Ю. Лексика родинних обрядів у буковинських говірках : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 312 с.

12. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

13. Карасик В.И. Языковое проявление личности : монографія. Москва : Гнозис, 2015. 384 с.

14. Кононенко В.І. Мова і народна культура. *Мовознавство*. 2001. С. 62–69.

15. Кочерган М.П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : Академія, 2006. 464 с.
16. Кульбабська О.В., Шатілова Н.О. *«Пишу, як серце диктує...»*: Ідіостиль Сидора Воробкевича : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. 456 с.
17. Лотман Ю.М. Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века). Санкт-Петербург, 1994. 758 с.
18. Маслова В. Лінгвокультурний код как способ познания мира и языка. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня „Рута”», 2015. 72 с.
19. Матеріали до словника буковинських говірок. Вип. I–VI. Літери А–К. Чернівці, 1971–1979.
20. Програма-питальник для збирання матеріалів до обласного словника буковинських говорів / ред. І.Г. Чередниченко. Чернівці, 1957. 32 с.
21. Руснак Н., Борис Л. Динаміка назв страв та напоїв у буковинських говірках : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. 320 с.
22. Руснак Н.О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 448 с.
23. Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ : Фітосоціоцентр, 1999. 148 с.
24. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
25. Словник української мови : в 11 томах. Том VI. Київ : Наук. думка, 1975. 832 с.
26. Словник фразеологізмів та паремійних виразів Чернівецьчини / уклад. Н.О. Руснак, М.В. Скаб, Г.Т. Кузь, Л.М. Томусяк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2017. 352 с.
27. Сукаленко Т.М. Лінгвокультурні типи в українській художній літературі XIX ст. : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.
28. Україна в словах : мовокраїнознавчий словник-довідник: навч. посібн. / упоряд. і керізн. авт. кол. Н. Данилюк. Київ : ВЦ «Просвіта», 2004. 704 с.
29. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) : монографія. Львів : Місіонер, 2000. 300 с.
30. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-оглы, Л.Ф. Ильичев и др. 2-изд. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.

31. Gutschmidt K. Rez.: «Матеріали до словника буковинських говірок» (Чернівці, 1971. Вип. 1. 97 с.; Вип. 2. 59 с.). *Zeitschrift für Slawistik*. Band XVIII. Berlin, 1973. Heft 2. S. 295–297.

Information about the authors:

Kulbabska O. V.,

Doctor of Philological Sciences,
Professor at the Department of Modern Ukrainian Language
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, Kotsyubynsky str., Chernivtsi, 58012, Ukraine

Shatlova N. O.,

Candidate of Philological Sciences,
Assistant at the Department of Modern Ukrainian Language
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, Kotsyubynsky str., Chernivtsi, 58012, Ukraine